

ТИПОЛОГИЈА АРХИТЕКТОНСКИХ И УРБАНИСТИЧКИХ ПРЕИНАЧАВАЊА БЕОГРАДА (19–21. ВЕК)

Сажетак: У досадашњим историографским тумачењима, недовољна пажња је поклањана процесима преиначавања урбане матрице Београда, узрокованих променљивим социо-економским интересима. Неухватљив у свом времену и тек са дистанце разумљив, културни идентитет српске престонице се у последња два века често мењао, упоредо са њеним просторним проширивањем, густим изграђивањем и демографским омасовљавањем. Радикална и умеренија градитељска преиначавања, превасходно изазвана ратним разарањима, дисконтинуитетима у развоју друштва, променама политичких уређења, владарских и архитектонских идеологија, резултирала су претераном стилском шароликошћу и висинском неуједначеношћу изграђеног фонда. Преиначавања су углавном иницирана планским одлукама виших друштвених инстанци или спонтаним, најчешће необразложеним манифестацијама тихе грађевинске еволуције. Трансформације српске престонице предузимане током последња два века најпре у вазалној, а потом независној српској и југословенској држави, неједнако су се одражавале на систем затечене градске структуре и живот у њој. На основу досадашњих критичких промишљања, преиначавања се могу диференцирати према обиму реализованости, цивилизацијској примерености (или неоправданости), степену

образложености, урбанистичко-архитектонској методологији и идеолошко-економским платформама на којима су почивала.

Кључне речи: *урбанизам, архитектура, Београд, преиначавања, интерполације, историографија, јавни интерес*

Међу областима српске културне историографије које су се последњих деценија најплодније развијала, спадају изучавања тековина новије националне архитектуре (крај XVII – почетак XXI века).¹ У недостатку потпуније историјске дистанце од предмета истраживања и крхке теоријске дограђености, та дисциплина се од почетка суочава са крупним методолошким изазовима. Утемељена у сећањима архитекте Николе Несторовића о изградњи Београда у деветнаестом веку (1937), разматрања новије националне градитељске прошлости су проширивана и на појаве са југословенског културног простора. Развијана у научном и публицистичком облику, постепено укључена у систем високошколске едукације, резултирала су пионирским монографијама, прегледним чланцима, конференцијским саопштењима и каталозима тематских изложби. Захваљујући генерацијама историчара уметности и архитеката специјализованих за проучавање новијег наслеђа, знамените грађевине су анализирани, док су опуси заслужних пројектаната са дистанце осветљавани. Полазишне стилске карактеризације, ауторске атрибуције и хронолошке периодизације су надограђиване, а делом и ревидиране.

Осим дуготрајне економске кризе која отежава спровођење темељитих истраживања, ауторитет архитектонске историографије у Србији подривају и њени унутрашњи партикуларизми,² колико и изванстручне елите које пренебрегавају консеквенце досадашњих напора. Јер у констелацији неуспешних мерила, лако се отвара простор за манипулацију наслеђем путем његове корените пренамене, нелегалне реконструкције или надоградње – а тиме и за несметано потискивање његових највреднијих слојева.

---

1 Иако се појам *новијег* у широј комуникацијској збиљи углавном постојеће са *ближом прошлошћу*, у српској архитектонској историографији се под њим подразумева обједињено нововековно, модерно и савремено раздобље.

2 Уз крути позитивизам заснован на култу фактографије, као и прескромних истраживачких буџета, српску архитектонску историографију ограничавају ускогрудни постмодерни нарцизам (историографија „почиње од мене“), фокусирања на посредне „конструкте“ уместо на изворну интенционалност градитељских дела, као и све израженије занемаривање теренских истраживања.

Иако историографи настоје равномерно да осветле кључне чиниоце градитељског развоја, низ елемената који тај процес генеришу неумитно остаје изван њиховог домаћаја. Потпуно недостатак поузданијих извора о програмској страни већине грађевина реконструкцију њихове генезе чини сазнајно недореченом. Истраживања оригиналних амбијената отежава и каснија изградња спроведена на том месту, при којој су углавном занемаривани затечени просторни односи. Београдска искуства показују да је на већини локација изостало узајамно уважавање и архитектонско надопуњавање аутора зграда, чиме су проузроковани претерани пластички контрасти. Будући да генерације пројектаната примарно настоје да задовоље интересе властитог времена, неуједначеност локалног фонда се развила до границе цивилизацијске прихватљивости.

Као скромно развијена архитектонска култура у којој се законске норме недовољно поштују, Србија се суштински не разликује од других балканских земаља. И поред повремених покушаја да се у њену архитектуру уведе ред, стихија шпекулантског капитала и волунтаризам државних институција, уз масовну дивљу градњу и деградативну надоградњу перманентно обесхрабрују легалистичка настојања. Отуд се и урбани дизајн српских градова константно разводњава импровизаторским подухватима који бацају у засенак примере обзирног поступања.³

У досадашњим историографским освртима, недовољна пажња је поклањана процесима преиначавања урбане матрице Београда, узрокованих променљивим социо-економским интересима. Неухватљив у свом времену и тек са дистанце разумљив,⁴ културни идентитет српске престонице се у последња два века често мењао, упоредо са њеним просторним проширивањем, густим изграђивањем и демографским увећавањем. Радикална и умеренија градитељска преиначавања, превасходно изазвана ратним разарањима, дисконтинуитетима у развоју друштва, променама политичких уређења, владарских и архитектонских идеологија, резултирала су претераном стилском шароликошћу и висинском неуједначеношћу изграђеног фонда. Преиначавања су углавном иницирана планским одлукама виших друштвених инстанци, или спонтаним, најчешће необразложеним манифестацијама поступне грађевинске еволуције.

---

3 Димитријевић Марковић, С. (2012) Урбани дизајн, његова улога и значај у креирању и чувању амбијенталних целина, *Наслеђе XIII*, Београд, Завод за заштиту споменика културе града Београда, стр. 209-218.

4 Кадијевић, А. (2010) *Архитектура и дух времена*, Београд: Грађевинска књига.

На Одељењу за историју уметности Филозофског факултета су јула 2015. и октобра 2016. године одржане конференције о преиначавањима новије београдске урбане матрице чије одабране реферате представљамо у овом броју часописа „Култура”. Недовољно осветљена у домаћој историографији, након вишедеценијског фокусирања на монографске опусе и знаменита здања, идентитетска преиначавања београдског градитељства су недавно почела критички да се преиспитују.⁵

У онтолошко-дијалектичком погледу, подизање нових грађевина на месту претходних представља акт својеврсног преиначавања (односно употпуњавања) градске архитектонске матрице и њеног урбаног дизајна, док обухватније измене ширих потеза (преобликовање уличне мреже, њене ивичне и висинске регулације, прекомпоновање тргова, мостова, измештање и уређење гробаља, подизање наметљивих меморијалних и сакралних објеката, војних, резиденцијалних, здравствених, индустријских комплекса и стамбених колонија), узрокују још слојевитија преозначавања постојећег ткива.

Трансформације српске престонице предузимане током последња два века најпре у вазалној,⁶ а потом независној српској и југословенској држави, неједнако су се одражавале на систем затечене градске структуре и живот у њој. На основу досадашњих критичких промишљања, преиначавања се могу диференцирати према обиму реализованости, цивилизацијској примерености (или неоправданости), степену образложености, урбанистичко-архитектонској методологији и идеолошко-економским платформама на којима су почивала.

Преиначавања градских амбијената се по *обиму* могу оделити на експанзивна, просторно обухватна, и ужа, мање уочљива и наметљива. У прва спадају она најрадикалнија, изазвана дубљим цивилизацијским заокретима (деосманизација београдског урбанизма, европеизацијски, а потом и модернизацијски отклон, „југославизација” међуратне престонице, период социјалистичког егалитаризма и потоње транзиционе изградње), али и ратним разарањима после којих је урушени фонд најчешће замењиван новим. Таквих

---

5 Тематски број *Identitet Beograda* часописа *Limesplus* (1-2, 2012) представља својеврсну претходницу поменутих конференција.

6 Ђурић Замоло, Д. (2009) *Градитељи Београда 1815-1914*, Београд: Музеј града Београда; Макуљевић, Н. (2015) *Османско-српски Београд. Визуелност и креирање градског идентитета (1815-1878)*, Београд: Тору.

периода је било више, међу којима се по обиму издвајају обнове предузимане након Првог и Другог светског рата. Исто тако, важно је издвојити и директивна урбанистичка преиначавања града спровођена путем легално усвојених урбанистичких планова (генералних и регулационих), почев од Јосимовићеве реконструкције вароши у шанцу (1867), преко Генералног плана из 1923. године Георгија Ковалевског до најновијих ГУП-ова. Са друге стране, упркос великом цивилизацијском значају, изградња Новог Београда не представља пример коренитог преиначавања затечене матрице, већ пре визионарског урбаног употпуњавања које је и само постало предмет преинака (актуелне надоградње зграда и повећавање густине блокова на штету изворног стања).⁷

По *степену реализованости*, историјска преиначавања се деле на потпунија или делимично спроведена – преуређење и прекомпоновање постојећих тргова и формирање нових, рушење џамија и оријенталних кућа, уклањање остатака авалског града Жрнова ради изградње монументалног споменика Незнамом јунаку, рушење стамбених четврти на Дорћолу, Чубури и другим деловима Врачара, Старом граду и Палилули ради подизања модерних блокова, замена стилских палата у Кнез Михаиловој и улици Краља Петра савременим објектима, пресељење гробља са Ташмајдана на Палилулу (Ново гробље), тенденциозно заклањање храмова високим стамбено-пословним објектима и процват угаоних екстраполација диљем централне зоне након Другог светског рата, нарушавање релативне висинске уједначености уметањем превисоких објеката, увођење нових урбаних „репера” на штету крхке хомогености градске визуре, као и на сасвим нереализована (Шамбонов план за уређење Београда, пројекти за уређење града из 1921, Добровићеви пројекти уређења Теразијске терасе, Олимпијски стадион на београдској тврђави Вернера Марха, интерполације у залеђу савског приобаља Драгише Брашована и Захе Хадид, пројекти појединих сакралних здања и објеката културе, и друго). Са друге стране, визуелно мање упадљива преиначавања фасадне декорације јавних објеката (замена фигуралне пластике и хералдике, или њихово потпуно уклањање), снажно су се одражавала на идеолошко значење референтне урбане топографије. Јер промене предузете у простору, осим на сферу јавног интереса, увек утичу и на хијерархијско устројство колективне културне меморије.

---

7 Благојевић, Љ. (2007) *Нови Београд – оспорени модернизам*, Завод за заштиту споменика културе града Београда.

Према *цивилизацијском карактеру* преинаке се деле на неминовне и целисходне (упркос деструктивном односу према затеченој конфигурацији и духу места), подржане широким стручним консензусом, и на нагле, неразрађене и агресивне, једном речју деградативне по амбијентално окружење и град као целину (пројекат „Београд на води“).⁸ Постоје и оне које истовремено доносе модернизацију смањујући значај одређених делова града, као што се то десило са савским приобаљем након подизања Земунског моста Краља Александра Карађорђевића 1934. године.⁹

Осим материјалних, широко уочљивих трансформација, постоје и симболичка преиначавања (и преозначавања) одређених грађевина са циљем њихове деградације кроз пренамену или преименовање, пожељне привременим властодршцима или трајним поседницима (честа промена назива улица и функција објеката, пренамена синагоге Сукат Шалом у јавну кућу током нацистичке окупације, сајмишта у концентрациони логор, претварање соколских домова у фискултурне и спортске клубове социјалистичког типа, фабрике шешира у цркву Покрова Пресвете Богородице, међуратних вила у резиденције партијских руководилаца и страних амбасадора, индустријских постројења и банака у музеје, галерија у уметничке атеље, књижара у ресторани, делова тргова и парковских површина у паркинге, магацина у изложбене просторе и слично).

Међу успешнијим примерима преиначавања која су донела видан културни помак, остварен са уметничком инвенцијом и урбанистичким рафинманом које је официјелна историографија са дистанце подржала, издвајају се подизање резиденцијалних комплекса династија Обреновић и Карађорђевић у средишту и на периферији града (које су означавале утемељење националног политичког идентитета), подизање Саборне цркве и Митрополије на Савској падини, а потом и храма Светога Саве на Врачару (стожери верске хијерархије), грађење репрезентативног Дома народног представништва (и поред одређених критика), преуређење међуратне матрице града одвојене по функцијама Генералним планом из 1923, уређење дела Вилсоновог трга са Коруновићевом

---

8 Kadijević, A. and Kovačević, B. (2016) Degradative urbanistic and architectural aspects of the project Belgrade Waterfront (2012-2016) *Matica srpska Journal for fine arts* 44, Novi Sad: Matica srpska, p. 367-377.

9 Dajč, H. (2012) Uspori i degradacija savskog priobalja, *Limes plus* 1-2, Beograd, p. 97-112; Илијевски, А. (2013) Прилог проучавању архитектуре и идеологије моста Витешког Краља Александра Првог Ујединитеља у Београду, *Наслеђе XIV*, Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда, стр. 211-220.

Поштом 2 и Хорватовим Заводом за осигурање радника, Добровићевог комплекса ДСНО, Богојевићевог Дома штампе на Тргу Републике, хале „Пионир” Љиљане и Драгољуба Бакића, Антићевог Музеја савремене уметности (са И. Распоповић) и спортског центра „Гале Мушкатировић”, Авалског торња Богуновића, Јањића и Крстића, као и изградња сателитских насеља која су архитектонски оживела удаљену периферију (Јулино брдо, Бањица, Кијево-Кнежевац, Церак Виногради, Баново Брдо, Блок 19а и друга), док у мање промишљене и често оспораване подухвате спадају палата „Реуниона” која је коренито прекомпоновала визуелну конфигурацију Трга Републике, Пошта Београд 1 у Таковској, реконструкција Поште Београд 2 на Савском тргу, Телекомуникациони центар на Западном Врачару, Народна банка на Славији, палата „Београд” Бранка Пешића, зграда „Србијатекс” на Теразијама, неки пројекти преуређења тргова Славија, Трга Републике, трга Николе Пашића и Теразија, а нарочито пројекат „Београд на води”.

У погледу *јавне образложености*, највећи део преиначавања није подробно појашњаван, будући да крхке демократске процедуре, а често ни јавни интерес током њихове припреме нису били уважени. Најкрупнија преиначавања су углавном имала легалну подлогу, превасходно служећи владајућим елитама да учвршћују моћ имплементацијом зацртаних циљева. Урбанисти и пројектанти су предузете преинаке понекад објашњавали путем стручних елабората, чиме су, уз архитектонске критичаре који су подухвате просуђивали, оставили драгоцен темељ за њихово историографско вредновање.

У *методолошком* погледу, преиначавања су претежно вршена путем интерполација или коренитих урбанистичких трансформација, при чему су најчешће уклањани трагови затечених структура. Као вид попуњавања неизграђених парцела између кућа новим целинама спојеним бочним зидовима, односно начин замене дотрајалих објеката савременијим – са прочељем према улици и задњом фасадом усмереном ка дворишту блока (или паралелној улици), интерполације су квантитативно надвладале остале методе преиначавања.¹⁰ У почетку развијана уметањем нових објеката између скромнијих нижих, интерполирања су се тематски проширила на просторно и висински обухватније уграђивање, кроз акцендовање угла, постављање нове целине уз само једног „суседа”, захватање простора двеју, па и више улица

---

10 Kadrijević, A. (2015) Interpolations – necessity and inspiration of newer Belgrade architecture, *Matica srpska Journal for fine arts* 43, Novi Sad: Matica Srpska, p. 243-258.

(у случајевима када се интерполира читав блок састављен од неколико или једне четвороугаоне зграде са унутрашњим двориштем), кроз интерполирање на интерполацију (дограђивање спратова, мансардних кровова, атика, купола), различите видове „пломбирања” ширих локација и сл. Након стамбене, пословне и административне, интерполирање је постепено захватило индустријску, пејзажну, меморијалну и сакралну архитектуру.

Стилско, композиционо и хроматско шаренило нанизаних фронтова спојених зграда, постало је карактеристично обележје београдског миљеа већ од првих интерполацијских подухвата. Ретки примери компактно структурираних блокова, насталих од 1865. године до данас, незнатно ублажавају утисак визуелне неусклађености која одликује постојеће архитектонске односе. Спратна неуједначеност заступљена на већини узиданих објеката, проистекла је из нескривеног прагматизма наручилаца, скромног ауторитета стручне критике и масовног пренебрегавања грађевинских прописа.

Међу до сада историографски диференцираним видовима архитектонског интерполирања, са становишта визуелног уклапања придодатих целина, у београдској средини су примарно заживели методи контрастног уграђивања у блок, затим ауторска наметања у контекст и ретки прилагођавајући приступи. Одговорнији пројектанти су при интерполирању углавном тражили најмањи заједнички фактор релевантан за сва три композиционо повезана објекта. Приликом стварања релација узимали су у обзир конститутивне елементе постојећих кућа (волумен, висину, просторну организацију, хоризонталну и вертикалну фасадну зонску поделу, пластичке и симболичке нагласке, конструкцију и елементе материјализације), али су подједнако тежили дијалогу и релацијама између кључних елемената уметнутог и суседних објеката. И место интерполације (улица, раскрсница, трг, приобаље, парк, индустријска зона и слично) је утицало на формирање релација, док се повећањем сложености конкретне ситуације долазило и до стварања сложенијих решења.

Различите *идеолошко-економске* стратегије предузетих преиначавања су додатно потискивале тековине ранијих друштвених уређења, прокламујући нове цивилизацијске приоритете. Покретане на државном нивоу, али и од носилаца приватног капитала, често су резултирале урбанистички непримерним и неразрађеним подухватима. Свака стратегија преиначавања изискивала је одређену економску базу,¹¹

---

11 Manević, Z. (1987) Arhitektura između biznisa i kulture, *Izgradnja* 3, Beograd: Savez inženjera i tehničara Srbije, p. 35-36.

по правилу подржану идеолошким аргументима да се њоме „уводи ред”, обезбеђује „праведнија сутрашњица” и „економски процват упошљавањем домаћих потенцијала”. Идеологизовани пропагандни коментари су по правилу пратили преиначавања предузета у Краљевини Србији и социјалистичкој Југославији, да би се у транзиционо време свели на штуре изјаве о „праву инвеститора да подстичу тржишно исплативу архитектуру”.¹² Поготово је при рецентним подухватима јавни интерес често игнорисан, што важи и за принципе ауторске архитектуре, док се уговори између ангажованих страна крију као пословна тајна. Отуд ће будући историографи при одгонетању дубље економске позадине имплементирања новијих инвеститорских подухвата бити суочени са крупним сазнајним баријерама, јер ће им кључни детаљи везани за настанак наметљивих градских „репера” (шопинг молова и тржних центара, луксузних хотела и стамбених комплекса, експозитура страних банака и др.), остати суштински недоступни.

Подстакнут светски признатим принципима урбане обнове, последњих година афирмисаним у домаћој настави архитектуре,¹³ део инвеститора и пројектаната заступа контекстуално прихватљивије облике интерполирања. Но и поред охрабрујућих настојања, наставља се неконтролисана стихија „инвеститорског урбанизма” која, уз ретке изузетке, кроји себи пожељне градске амбијенте. Отуд се у теорији и пракси урбане обнове,¹⁴ уз масовније учешће грађана у јавном одлучивању, проблематици преиначавања мора поклонити већа институционална пажња, како се грешке претходних генерација не би понављале, а позитивни помаци разумели и подстицали.

---

12 Kadijević, A. *Zeitgeist & Genius Loci: Trade value aesthetics and weakness of author's identity in recent Serbian architecture*, in: *3rd International Academic Conference on Places and Technologies*, eds. Vaništa Lazarević, E., Vukmirović, M., Krstić Furundžić, A. and Djukić, A. (2016), Belgrade, Faculty of Architecture, p. 445-451.

13 Vaništa Lazarević, E. (2003) *Urbana rekonstrukcija*, Beograd: Zadužbina Andrejević; Потер Благојевић, М. и Николић, М. (2008) Значај очувања идентитета и аутентичности у процесу урбане обнове града, *Наслеђе IX*, Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда, стр. 117-128; Stupar, A. (2016) *Grad. Forme i procesi*, Beograd: Orionart.

14 Димитријевић Марковић, С. (2016), Проблемско поље обликовања у плановима урбане обнове, *Наслеђе XVII*, Београд Завод за заштиту споменика културе града Београда, стр. 151-163.

ЛИТЕРАТУРА:

- Alfirević, Đ., Simonović Alfirević, S. (2015) Interpolacija u arhitekturi - pristupi projektovanju interpoliranih objekata i 'spona' kao integrativni element, *Arhitektura i urbanizam* 41, Beograd, str. 24-39.
- Аноним (31. 12. 1931) Београд, варош чудне грађевинске мешавине и несклада, *Политика*.
- Banović, A. (2010) *Beograd 1930-2009*, Beograd: Alboinženjering.
- Blagojević, Lj. (2003) *The Elusive Margins of Belgrade Architecture 1919-1941*, Cambridge (Mass): MIT Press.
- Благојевић, Љ. (2007) *Нови Београд – оспорени модернизам*, Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда.
- Blagojević, Lj. (2014) Arhitektura Beograda u veku Jugoslavije, u: *Istorija umetnosti u Srbiji XX vek* (ur. M. Šuvaković), tom 3, Beograd: Orionart, str. 323-350.
- Bogunović, S. G. (2005) *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka*, (I-III), Beograd: Beogradska knjiga.
- Борић, Т. (2004) *Теразије, урбанистички и архитектонски развој*, Београд: Златоусти.
- Bobić, Đ. (2010) *Beleženje po Beogradu*, Beograd: Samizdat B92.
- Bogdanović, R. (ur.) (2007) *Nova urbanost, globalizacija – tranzicija*, Beograd: Društvo urbanista Beograda.
- Бркић, А. (1992) *Знакови у камену. Српска модерна архитектура 1930-1980*, Београд: Савез архитеката Србије.
- Dajč, H. (2012) Uspon i degradacija savskog priobalja, *Limes plus* 1-2, Beograd, pp. 97-112
- Димитријевић Марковић, С. (2012) Урбани дизајн, његова улога и значај у креирању и чувању амбијенталних целина, *Наслеђе XIII*, Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда, pp. 209-218.
- Димитријевић Марковић, С. (2016) Проблемско поље обликовања у плановима урбане обнове, *Наслеђе XVII*, Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда, стр. 151-163.
- Ђурић Замоло, Д. (2009) *Градитељи Београда 1815-1914*, Београд: Музеј града Београда.
- Ignjatović, A. (2009) Urban Development and the Yugoslavization of Belgrade, 1918–1941, *Centropa* 9, New York, p. 110–126.
- Илијевски, А. (2013) Прилог проучавању архитектуре и идеологије моста Витешког Краља Александра Првог Ујединитеља у Београду, *Наслеђе XIV*, Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда, стр. 211-220.
- Јевтић, М. Х. (2004) *Критички рефлекс*, Београд: НИИ.
- Јевтић, М. Х. (2014) *Критички гамбит*, Нови Сад: Stylos Art.

- Кадјевић, А. (2010) *Архитектура и дух времена*, Београд: Грађевинска књига.
- Кадјевић, А. (2013) О архитектури београдске палате „Реунионе“, *Зборник Музеја примењене уметности* 9, Београд, стр. 127-139.
- Kadijević, A. (2015) Interpolations – necessity and inspiration of newer Belgrade architecture, *Matica srpska Journal for fine arts* 43, Novi Sad, pp. 243-258.
- Kadijević, A. and Kovačević, B. (2016) Degradative urbanistic and architectural aspects of the project „Belgrade Waterfront” (2012-2016), *Matica srpska Journal for fine arts* 44, Novi Sad, pp. 367-377.
- Kadijević, A. Zeitgeist & Genius Loci: Trade value aesthetics and weakness of author’s identity in recent Serbian architecture, in: *3rd International Academic Conference on Places and Technologies* Vaništa Lazarević, E., Vukmirović, M., Krstić Furundžić, A. i Djukić, A. (2016), Belgrade: Faculty of Architecture, pp. 445-451.
- Ковачевић, Б. (2001) *Архитектура зграде Генералштаба*, Београд: Новинско-информативни центар „Војска”.
- Којић, Б. (1978) *Друштвени услови развика архитектонске струке у Београду 1920-1940. године*, Београд: Одељење друштвених наука САНУ.
- Макуљевић, Н. (2015) *Османско-српски Београд. Визуелност и креирање градског идентитета (1815-1878)*, Београд: Тору.
- Maneвић, Z. (1987) Архитектура између бизниса и културе, *Izgradnja* 3, Savez инжењера и техничара Србије, Београд, стр. 35-36.
- Маневић, З. (1992), *Иван Антић*, Велика награда САС, Београд: Савез архитеката Србије.
- Марковић, И. Р. (2013) Провокација нове естетике: два пројекта архитектке Вернера Марха у Београду, *ЗЛУ Матице српске* 41, Нови Сад, стр. 163-180.
- Marković, J. P. (1992) *Beograd i Evropa 1918-1941*, Beograd: Savremena administracija.
- Maroević, I. (1986) *Sadašnjost baštine*, Zagreb: Društvo povijesničara umjetnosti SR Hrvatske.
- Mitrović, M. (1984) Београд у релацијама архитектуре и урбанизма у свету, *Izgradnja* 9-10, Београд: Savez инжењера и техничара Србије, стр. 53-56.
- Mitrović, M. (2012) *Архитектура Београда 1950-2012*, Београд: Службени гласник.
- Morsan, B. (1990) О уклапању, *Џовјек и простор* 5, Zagreb, стр. 28-29.
- Недић, С. (1977) Генерални урбанистички план Београда из 1923. године, *Годишњак града Београда XXIV*, Београд: Музеј града Београда, стр. 301-310.

- Недић, В. С. (1997) Грађевинско законодавство Београда крајем XIX и почетком XX века, *Годишњак града Београда XLII*, Београд: Музеј града Београда, стр. 115-123.
- Prodanović, M. (2001) *Stariji i lepši Beograd*, Beograd: Stubovi kulture.
- Путник, В. (2015) *Архитектура соколских домова у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевини Југославији*, Београд: Филозофски факултет.
- Rašković, I. Dancing in the Rhythm of Time, in: *Serbian Architects 2000-2010*, ed. Vujić, K. and Marija, A. (2011) Belgrade: Serbian Chamber of Engineers and Association of Belgrade Architects, p. 13-22.
- Ротер Благојевић, М. и Николић, М. (2008) Значај очувања идентитета и аутентичности у процесу урбане обнове града, *Наслеђе IX*, Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда, стр. 117-128.
- Stiller, A. and Kovačević, B. (2011) *Belgrad. Momente der Architektur*, Wien: Mury Salzmann.
- Stupar, A. (2016) *Grad. Forme i procesi*, Beograd: Orionart.
- Čanak, M. (2003) Masovna nadogradnja kao degradativni faktor urbane rekonstrukcije, *Izgradnja 57*, Beograd: Savez inženjera i tehničara, str. 145-156.
- Vaništa Lazarević, E. (2003) *Urbana rekonstrukcija*, Beograd: Zadužbina Andrejević.

Aleksandar Kadijević
University in Belgrade, Faculty of Philosophy –
Department of Art History, Belgrade

THE TYPOLOGY OF ARCHITECTURAL
AND URBANISTIC TRANSFORMATIONS
OF BELGRADE (19TH – 21ST CENTURY)

Abstract

So far, the historiographic thought has not paid enough attention to the processes of transforming urban patterns of Belgrade, caused by changing socio-economic interests. Evasive in real time and comprehensible only from a time distance, the cultural identity of the Serbian capital has often changed over the last two centuries, in parallel with its spatial growth, dense development and demographic boom. Its transformations, sometimes radical and sometimes more moderate, were primarily dictated by war destructions, discontinued social developments, overturning of political systems and with it ruling and architectural ideologies, which resulted in too many different styles and non-harmonized height lines of the constructed edifices. The alternations were usually initiated by decisions of state urban planners or spontaneous, mainly unjustified manifestations of “silent” building evolution. These transformations of the Serbian capital which first occurred in a vassal and then in an independent Serbian and later Yugoslav state, had different impacts on the existing system of the city structures and the city life. According to critical thought so far, these transformations can be differentiated by the scope of their completion, civilizational appropriateness (or inappropriateness), degree of justifiability, urbanistic-architectural methodology and ideological-economic platforms that inspired them.

Key words: *urbanism, architecture, Belgrade, transformations, interpolations, historiography, public interest*